

ELS JUDAÏTZANTS MALLORQUINS DEL SEGLE XVIII

GABRIEL CORTÈS

Fins a mitjan segle XVIII, per tot arreu d'Espanya, el Sant Ofici es va mostrar mol actiu contra els judaïtzants, els quals eren condemnats a penes greus, fins i tot al fogueró, sense que valguessin de res les idees reformistes que el primer Borbó intentà d'introduir dins la vida i els costums dels seus vassalls i de les institucions que els governaven. Cada any, el tercer diumenge de quaresma, des de les troncs de les esglésies del regne, era llegit per ordre de la Inquisició l'edicte anomenat *de les delacions* on sota gravíssimes penes espirituals i corporals els fidels eren comminats a denunciar als inquisidors qualsevol persona que hagués dit o fet alguna cosa contra la fe catòlica. Aquest edicte era llegit solemnement, amb tota mena de cerimònies, i la seva redacció definitiva datava de principis del segle XVII. Des de llavors, amb una puntualitat zodiacal, cada quaresma els fidels eren advertits dels càstigs en què podien incórrer si per temor o per respectes humans deixaven de denunciar el pretesos culpables d'heretgia.

Idò al revés d'allò que calia esperar, durant el regnat de Felip V (1701-1746) la Inquisició va tenir una revifalla en la qual no faltaren actes de fe amb condemnes de mort i penitències diverses.¹ Llorente dóna com a causa d'aquest reviscolament inquisitorial el fet que el nou rei se sentia agraït al Sant Ofici perquè l'any 1707, al ple de la Guerra de Successió, don Vidal Marín, inquisidor general, havia publicat sentència d'excomunió contra tots els qui deien que es podia violar sense pecar el jurament de fidelitat prestat a Felip V.²

¹ Un autor tan poc sospitós de parcialitat anticatòlica com és Menéndez Pelayo dóna una relació de 41 Actes de Fe celebrats entre 1721 i 1747 a les diverses Inquisicions d'Espanya i Portugal. Vid. "Historia de los Heterodoxos Españoles" Edició de la B.A.C. MCMLVI Vol. II pàg. 457. Juan Antonio Llorente, sempre hiperbòlic quan es tracta del Sant Ofici, arriba a dir que sota el regnat de Felip V hi hagué 782 Actes de Fe, xifra evidentment exageradíssima, i més quan afegeix que en el mateix regnat foren condemnades a morir cremades 1.564 persones, 782 a ésser cremades en estàtua i 11.730 penitenciades. Vid. "Histoire Critique de l'Inquisition d'Espagne" 1818. Vol. IV pàg. 31.

² JUAN ANTONIO LLORENTE op. cit. Vol. IV pàg. 30. "Ce système (el de protegir l'Inquisició) acquit une nouvelle importance aux yeux du prince, par

D'aquests actes de fe del segle XVIII ço que més crida l'atenció és el gran nombre de judaïtzants que encara pullulaven a diverses regions espanyoles, contra els quals el sant tribunal lluitava amb el rigor acostumat.³ Quant a l'edicte de les delacions de qué hem parlat abans

l'édit que D. Vidal Marin, inquisiteur général, publia en 1707. Cet acte obligeait, sous peine de péché mortel et d'excommunication réservée, les Espagnols de dénoncer ceux qu'ils sauraient avoir dit qu'il était permis de violer le serment de fidélité qu'on avait prêté au roi Philippe V; et tous les confesseurs à s'assurer auprès de leurs pénitents dans le tribunal de la confession, s'ils s'étaient conformés à ce qui leur était prescrit à cet égard, et de ne point les absoudre avant qu'ils eussent obéi, ou consenti à ce que leurs confesseurs dénonçassent eux memès les coupables qu'ils auraient fait connaître."

³ H. LEA "A History of the Inquisition of Spain" 1966. Vol. III pàg 308 i següents: "With the opening of the eighteenth century it looked as though the victory over Judaism had been vitually won. The war of Succession must of course have interfered with tre operations of the Inquisition, but this does not suffice to explain the marked falling off in the number of Judaizers in the autos... The fires of persecution, however, were only slumbering and broke out again suddenly with renewed fierceness. Possibly this may be attributable to the discovery in Madrid of an organized synagogue, composed of twenty families who, since 1707, had been accustomed to meet for their devotions and, in 1714, had elected a rabbi... It was probably this discovery that aroused the other tribunals to renewed activity, which was abundantly rewarded, for there seems at this time to have little concealment by Judaizers... For some years this revival of persecutions raged with a virulence rivalling that of the earlier period..."

L'any 1714, el Sant Ofici encara va gosar processar un ministre de Felip V, don Melchor Rafael de Macanaz i l'assumpte va prendre un caire tan seriós que el ministre, a pesar de la protecció del rei de la que havia gaudit per espai de molts d'anys, va haver de fugir cap a França per evitar les iredels inquisidors. Vid. MARCELINO MENENDEZ PELAYO "Historia de los Heterodoxos Españoles" Edició de la B.A.C. 1956 Vol. II pàgs. 408-417 i CARMEN MARTIN GAITE "El proceso de Macanaz" 1970. ANTONIO DOMINGUEZ ORTIZ "La clase social de los Conversos en Castilla en la Edad Moderna", pàg. 128: "Después del paréntesis de la Guerra de Sucesión se registra un recrudescimiento de la actividad inquisitorial contra los judaizantes que alcanza su culminación en el lustro 1721-25". L'autor remarca "la edad en general avanzada de los relajados, o sea de los contumaces; no pocos pasaban de los sesenta y aun de los setenta años, lo que demuestra que constituían una supervivencia del siglo anterior". El mateix DOMINGUEZ ORTIZ insisteix sobre aquest tema en la seva obra posterior "La Sociedad Española en el siglo XVIII" pàgs. 223-237 JULIO CARO BAROJA "Los Judíos en la España Moderna y Contemporánea" 1962 Vol. III pàgs. 9-145: "El siglo XVIII es una época crítica en la historia de los judíos con relación a España... De 1716 a 1725 se señala un aumento de las persecuciones. Esta época del reinado de Felipe V no es muy distinta a los reinados de Carlos II y de Felipe IV, aunque el número de judaizantes haya decrecido". JOSE AMADOR DE LOS RIOS "Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal" Edició del 1960 pàg. 845: "Al celebrarse el referido tratado (el d'Utrecht) y reconocerse en él la ocupación inglesa de Gibraltar, estipulábase solemnemente, a petición de Felipe V, que no se permitiría en aquella aplaza la permanencia de moros ni judíos... el tratado de Utrecht, firmado en 13 de Julio de 1713, mostró a las generaciones venideras que el gobierno del duque de Anjou, aun tratándose de una ciudad que se le iba de las manos, no era por cierto más

hem de reconèixer que és una font precisa d'informació per a saber quins eren els ritus que els judaïtzants practicaven, car el Sant Ofici estava perfectament assabentat de la naturalesa i forma dels delictes que perseguia.⁴

Per més bé comprendre tot el que segueix s'ha de tenir en compte que pel tractat d'Utrecht, firmat el 13 de juliol de 1713 i que posà fi a la Guerra de Successió espanyola, Gibraltar i Menorca quedaren sota la dominació anglesa. Així que els mallorquins que passaven a l'illa veïna, amb molta facilitat podien posar-se en contacte amb protestants i jueus, cosa que tenia alarmada a la Inquisició.

A pesar d'això, el Sant Ofici de Mallorca, en aquest segle, només va tenir tres casos de judaïtzants mallorquins, que foren Rafael Pinya, Gabriel Cortès i Rafael Joaquim Valls. Per sort aquests processos ens han estat conservats i són peces interessantíssimes que ens donen tota mena de notícies sobre la vida i els costums dels xuetes del segle XVIII.

Gabriel Cortès, àlies Morrut o Moyanet, era fill de Rafael Josep Cortès i d'Isabel Cortès, àlies Moyaneta; mare i fill havien estat castigats per judaïtzants en els Actes de Fe de 1691. Gabriel tenia 21 any quan va tenir aqueixa topada i va esser condemnat "a carcel y habito por un año, y en confiscación de bienes".⁵ La seva mare va esser més dissortada, perquè com que ja era reincident "fue relajada a la Justicia y brazo seglar, con confiscación de bienes por hereje, apostata, judaizante, relapsa, convicta y confesa".⁶ Es a dir que va esser condemnada a morir cremada, però com que donà mostres de penediment li feren la misericòrdia d'escanyar-la abans d'encendre la fogatera. Un germà de Cortès, anomenat Rafael Ventura, morí també com la mare. Després d'aquesta calamitosa sotbatuda, sembla que Gabriel i els seus germans es dedicaren als negocis i que per raó d'això viatjaven sovint cap a Itàlia i França, on hi tenien coneguts.

benévolo para los judíos que lo había sido antes el de la dinastía de Carlos V". GASPAR MATUTE I LUQUIN "Colección de los Autos Generales i Particulares de Fe celebrados por el Tribunal de la Inquisición de Córdoba". Segons aquesta relació a l'Acte de Fe celebrat a Córdoba el 24 d'abril de 1718, 4 persones foren condemnades per judaïtzants. A l'Acte del 20 d'abril de 1721 "salieron 27 reos todos judíos de nación...". A 12 d'abril de 1722 hi va haver 4 relaxats per judaïtzants. A 13 de juny de 1723 foren 5 les persones condemnades a mort per judaïtzants i dues cremades en estàtua pel mateix delictes. També hi hagué judaïtzants castigats en els Actes de Fe celebrats el 12 de maig de 1726, el 15 de maig de 1728, el 3 de maig de 1730, el 4 de març de 1731 i el 5 de desembre de 1745. Cal fer constar que molts dels condemnats a mort eren relapses en el judaïsme i que gairebé tots ells ja havien estat jutjats pel Sant Ofici a finals del segle anterior.

⁴ Tenim una traducció en català del famós edicte que publicà mossèn Josep Rullan en la seva "Historia de Sóller en sus relaciones con la General de Mallorca" 1876. Vol. II, pàgs. 963-973.

⁵ P. FRANCISCO GARAU "La Fe Triunfante" 1931, pág. 40.

⁶ P. FRANCISCO GARAU, op. cit. pág. 60.

El 21 d'agost de 1703⁷ es presentava a la Inquisició un germà de Gabriel, anomenat Agustí Josep, mariner, dient que per consell de fra Joan Sastre, dominic, volia declarar que trobant-se a Liorna amb companyia de dos patrons mallorquins havien anat a casa d'un jueu d'aquella ciutat i que havent descobert el parentiu d'Agustí Josep amb Gabriel Cortès, quan s'acomiadaren el jueu li va estrènyer la mà, alhora que li encarregava que volgués recordar al seu germà tot el que havien discutit plegats. Aquesta estranya comanda el va posar en dubtes sobre què seria el que havien discutit Gabriel i el jueu i tan neguitós estava que, quan foren a Marsella, tornant de Liorna, no va poder estar-se de consultar-ho amb un dels patrons mallorquins que opinà que serien coses de negoci. Arribat a Mallorca, anà a veure el seu germà per a comunicar-li l'encàrrec del jueu i de passada li va reprotxar que tinguéssim tals amistats. Sempre inquiet i desconfiat a causa de l'actitud enigmàtica de Gabriel que li pareixia sospitosa, Agustí Josep en parlà amb un altre germà seu anomenat Onofre Josep, casat amb Beatriu Cortès, i ambdòs també reconciliats pel Sant Ofici l'any 1691,⁸ els quals intentaren tranquil·litzar-lo. A preguntes dels inquisidors, declarà que el seu germà Gabriel feia deu mesos que havia viatjat a Liorna i que li constava que havia tingut tractes amb aquell jueu anomenat Franc.

D'aquesta denúncia sembla que la Inquisició no en va fer gaire cas; però al cap d'un parell d'anys, el 14 d'octubre de 1707, es presentava a l'inquisidor mossèn Josep Sancho,⁹ beneficiat a la Seu, per a declarar que, passejant pel moll, uns mariners l'havien consultat sobre l'obligació que tenien de presentar-se al Sant Ofici a manifestar que, essent a Liorna, dos jueus d'aquella ciutat els havien assegurat que Gabriel Cortès era tan jueu com ells.

La Inquisició, sempre parsimoniosa, encara que alertada, tampoc aquesta vegada es va donar per entesa. Quan l'afer començà a complicar-se fou el 8 de juny de 1713 en què compareixia davant el Sant Ofici Francesc Ripoll, que era el mariner que havia fet la consulta a mossèn Sancho, i contà que feia set anys, més o manco, que trobant-se a Liorna s'havia topat pel carrer amb dos germans jueus, que coneixia per haver tingut negocis amb ells, i que després de saludar-se li demanaren com ho passaven el jueus de Mallorca, i havent respost que a Mallorca no n'hi

⁷ A fi d'evitar notes enutjoses direm que tot el que segueix referent al procés de Gabriel Cortès és tret de l'Arxiu Històric Nacional, secció "Inquisición" Lligall 1707 n.º 13.

⁸ La sentència contra Onofre Josep Cortès havia estat molt benigne; fou castigat "a habito y carcel por dos meses y confiscación de bienes" Vid. P. FRANCISCO GARAU op. cit. pàg. 42.

⁹ Aquest mossèn Josep Sancho sens dubte és el mateix que pels anys anteriors a 1691 ja havia intervengut en l'afer dels xuetes amb el Sant Ofici, afer que acabà en la Cremadissa. Vid. ANGELA SELKE "Los chuetas y la Inquisición" 1972, pàg. 157 i següents.

havia, un dels germans tot admirat va replicar: Doncs Gabriel Cortès no és jueu? i que l'altre li havia fet senyes que callàs. També digué que tres o quatre anys abans que succeís això, havia fet un viatge a Gènova amb companyia de Cortès i que aquest, des de Gènova, se n'havia anat a Liorna on hi passà quinze dies i d'on havia tornat amb un carregament de roba. Afegí que feia cosa d'un any, essent a Maó, hi va trobar Gabriel Cortès, que tenia la posada a casa d'un xueta mallorquí que aleshores residia a Menorca, i que Cortès s'havia embarcat en un vaixell que anava a Alger juntament amb un jueu anomenat Cohen el qual passava a aquella ciutat com embaixador d'Holanda; quan Ripoll insistí amb l'embaixador per a saber on era Cortès, aquell li havia dit que no el cercàs perquè Cortès no tornaria mai més ni a Mallorca ni a Menorca i que després havia sabut que aquest s'havia embarcat cap a Alexandria per a fer-se jueu i viure com a tal.

Ripoll havia estat captiu a Alger tres vegades i coneixia a Cohen perquè la segona vegada havia estat esclau seu per espai de vint-i-dos mesos. Ja lliure, i tornant Cohen d'Holanda cap a Alger per a fer les paus entre les dues nacions, recalant a Maó, escrigué a Ripoll perquè l'anàs a veure; aquest havia respost demanant on era Cortès, car des de que s'havia embarcat amb el vaixell de Cohen no se n'havien sabut noves i hi havia sospites si aquell l'havia fet matar, a la qual cosa respongué el jueu holandès dient que Cortès era a Alexandria.

El 19 de setembre de 1713, Francesc Ripoll es presentava de bell nou a la Inquisició per a denunciar que pocs dies abans havia arribat de Gènova, des d'on havia escrit per mà d'un altre (ja que ell no en sabia) a un tal Abraham Sulema, jueu de Liorna, demanant-li que volgués dir la veritat sobre la fugida de Cortès a Alexandria i si allí s'havia fet jueu. I com que Sulema no contestà, Ripoll preguntà a un jueu genovès anomenat Rachel quin senyal era aquell silenci. Se li respongué que no s'estranyàs de tal actitud, perquè Cortès s'havia refugiat a casa de Sulema abans de passar a Alexandria i que si això arribava a orelles de l'inquisidor de Liorna, Sulema seria punit.

El Sant Ofici, amb les dades que havia anat arplegant, posà en marxa la seva màquina indagatòria, i el 19 de juny de 1713 ja va cridar un tal Andreu Planells perquè declaràs. Tot quant pogué dir aquest era que Cortès li devia prop de 80 pesos i que feia un any i mig que havia desaparegut sense que ni ell ni els seus socis ni la seva dona en sabessin clarícies, però que havia sentit dir que Cortès s'havia fet jueu o bé a Liorna o bé a Alexandria. El mateix dia, l'inquisidor feia comparèixer a Josep Gasol, mariner, el qual explicà que havent-se embarcat cap a Alger amb una nau anglesa per tal de portar blat a Barcelona, havent salpat, el capità mudà d'intenció, i que arribats a Liorna els mallorquins es desembarcaren per desavinences amb els anglesos. Quan cercaven vaixell per a retornar a Mallorca, un liornès anomenat Parqueto, molt conegut dels mallorquins, els havia dit que Cortès se

n'havia anat a Alexandria a fer-se jueu. D'altres testimonis cridats per l'inquisidor declaren això mateix, i el 16 de juliol un Antoni Mora, mariner, detallava que sabia per un patró mallorquí que havia estat a Alexandria, que Gabriel Cortès vivia allí com a jueu.

Les proves de l'apostasia de Cortès s'acaramullaven. El 9 d'agost, Gaspar Pinya, botiguer, acudia a la Inquisició amb una carta que havia rebut del seu fill Cristòfol, de Gènova estant, en què l'assabentava de la recaiguda de Cortès en el judaïsme, com també que s'havia casat altra volta amb una jueva. Pel setembre de 1713, Domingo Espuch, mariner, explicava al Sant Ofici que pel mes de juny havia fet un viatge a Gènova i que d'allí havia passat a Liorna. Un nebot de Cortès li havia encarregat molt que volgués escatir la veritat de l'assumpte del seu oncle, i que arribat a Liorna va saber, per mitjà d'un jueu, que la nova esposa de Cortès era germana d'un jueu liornès anomenat Flores i que a Alexandria Cortès s'ocupava sobretot a aprendre la llei de Moisès. Quan el mariner mostrà la seva sorpresa, el jueu li va dir que no dubtàs de la veritat de tot el que li havia contat i que per més convèncer-lo li mostraria una carta de Cortès rebuda pocs dies abans i adreçada a la sinagoga de Liorna, encara que va afegir que el jueu no li va arribar a fer veure. El jueu també li digué que Cortès feia mes de set anys que tenia el propòsit de convertir-se al judaïsme, i que no sols ell "sí que havia otros muchos en Mallorca que estaban en el mismo animo y que esperaban la ocasión para passarse a hazerse judios... pero no declaró quienes eran..." Totes aquestes notícies també les hi confirmaren molts d'altres jueus de Liorna.

El renegament de Cortès ja era públic; la Inquisició ara només havia d'ocupar-se a recollir testimonis que donassin més certesa al fet. Pel setembre de 1713 comparagué voluntàriament davant l'inquisidor, Rafael Joan Fuster, àlies Polla, marxando de professió, per a explicar que Cortès, l'any 1711, se n'havia anat a Maó amb doblers del declarant i d'altres negociants i que allí s'havia passat quasi set mesos amb l'excusa que portava entre mans un gran negoci i que després havien arribat noves que Cortès s'havia embarcat amb una nau holandesa cap a Gènova i Liorna, que ell, Fuster, féu tots els possibles per a esbrinar on parava Cortès que havia fugit amb els doblers, i que per això es determinà d'escriure a Joan Bta. Galera, genovès i negociant, a fi que li'n donàs referències; aquestes havien estades que Cortès era passat a Alexandria a fer-se jueu, i que després, per diversos mariners vinguts d'Itàlia, s'havien confirmat aquestes noves com també que aquest a Alexandria emprava el seu temps aprenent la llei de Moisès; que s'havia tornat casar, vivint la seva dona Violant Aguiló,¹⁰ i que els doblers

¹⁰ No he pogut trobar l'acte de matrimoni de Gabriel Cortès amb Violant Aguiló. Pels documents inquisitorials sabem que aquesta era filla de Bernat alias Zorro i de Joana Anna Valls.

que se n'havia duit de Mallorca, que eren de la societat de negociants, Cortès els tenia posats a interès i vivia de rendes. El 6 d'octubre de 1718, Rafael Fuster ratificava la seva declaració del setembre de 1713 i afegia que de llavors ençà havia escrit diverses cartes a Cortès exortant-lo perquè retornàs a la fe catòlica i que per això anàs a Roma a demanar perdó al Papa, però no havia aconseguit resposta, si bé alguns patrons de barca que havien estat a Alexandria li digueren que allí veren a Cortès i que l'havien trobat molt penedit de l'error comès, assegurant-los que ell era cristià de tot cor. Fuster, que s'havia pres molt seriosament el paper de sermonador, fins i tot envià a Cortès una instrucció redactada per un tal P. Ribot sobre el que li calia fer per a tornar a la fe catòlica, en la qual se li aconsellava que anàs a Roma a demanar misericòrdia al Pontífex i que una vegada obtinguda podria tornar a Espanya. També exhibí una carta de Cortès adreçada al declarant des d'Alexandria en què li suplicava que li ajudàs a sortir d'aquell enderivell, i una altra carta del patró Joan Sureda, també adreçada a Fuster des d'Alexandria el 20 d'octubre de 1716, en què li comunicava que Cortès li havia escrit diverses vegades per mitjà del patró Antoni Mulet demanant ajuda.

També per l'octubre de 1713, fou cridat a declarar Francesc Calafell, mariner, que no va dir gaire coses noves, però així mateix va saber dues dades interessants; una d'elles era que essent a Liorna, un jueu anomenat Daniel li comunicà que Cortès, a Alexandria, havia pres el nom de David Lleó, i que un altre jueu arribat feia pocs dies d'Orient s'havia trobat present a la cerimònia en què es féu jueu el xueta mallorquí en la qual per haver-lo trobat circumcidat d'abans, "no le volvieron a retajar el miembro viril, sí que solo hizieron la señal y las otras ceremonias de circuncisión" i que també es trobà present quan el xueta mallorquí es va casar amb la jueva germana de Flores. Ambdós jueus liornesos asseguraven que a Mallorca n'hi havia molts d'altres que desitjaven passar-se a la llei mosaica i demanaren notícies d'un Miquel Valls,¹¹ fill de Rafael Valls, saboner que havia estat cremat viu l'anv 1691.

Un altre que fou cridat a declarar va esser Joan Felip Pomar, que juntament amb Gabriel Cortès, Rafael Joan Fuster, Rafael Enric Cortès i d'altres formaven societat. L'única cosa que afegí a tot el que ja sabia el Sant Ofici va esser que quan començaren a córrer males rumors sobre la desaparició de Cortès el seus companys de negoci es resistien a creure la veritat, fins que es rendiren a l'evidència. Desconcertats i ansiosos alhora, ja que no sabien on paraven els doblers que Cortès se n'havia portat, escriviren a Alger i a Gènova. Des d'Alger, el patró

¹¹ Aquest Miquel Valls, fill de Rafael i d'Isabel Bonnin, a l'Acte de Fe del 7 març de 1691, fou condemnat per judaïtzant "a habito y carcel por dos años y confiscación de bienes" Vid. P. FRANCISCO GARAU *op. cit.* pàg. 40.

Sebastià Pascual respongué que no havia pogut escatir res; i que havent escrit a Tunis a l'esclau Joan Cortès, fill d'Agustí germà de Gabriel, avisant-lo que el dit Gabriel procurava el seu rescat per mitjà d'un jueu al qual havia entregat llana i formatge, a això respongué dit Joan que aquell jueu havia estat a Tunis i que s'havien vist, però que no tractaren res sobre el rescat ni sobre el seu oncle. De Gènova arribaren notícies més concretes, car Joan Bta. Galera escriví que Cortès es trobava a Alexandria on professava la llei de Moisès.

Pel setembre de 1718, Joan Felip Pomar ratificava la seva declaració anterior, afegint que amb permís del Sant Ofici, ell i el seu cunyat Rafael Fuster, feia cosa de dos anys que havien escrit una carta a Cortès en resposta a una que n'havia rebut Fuster en què aquell demanava per la Verge Santíssima i per les cinc llagues de Crist que li ajudassin a sortir del tràngol, ja que estava molt penedit de tot el que havia fet. Li havien contestat per mitjà del P. Ribot, agustí, que anàs a Roma a demanar absolució al Pare Sant. Després manifestà que un patró que havia estat a Alexandria feia devers un any i mig, anomenat Llorenç Mas, li havia contat que allí havia vist a Morrut perquè aquest havia anat a la seva barca "y que luego que entró en ella se comenzó a llorar, dando muestras del arrepentimiento que tenia del disparate que havia hecho, y diciendo deseava bolver a abrazar la Ley de Dios...".

La declaració de Gabriel Cànaves, mariner natural de Pollença, no aportà cap nova, com tampoc la del patró Pere Carbonell. Cànaves ens assabenta una vegada més del goig que els jueus de Liorna experimentaren per l'abjuració de Cortès i de l'esperança en què estaven que no seria l'únic "manifestando mucho gozo y plazer — diu el mariner pollencí — de que se hubiesse vuelto judio dicho Cortes, y añadiendo que aquel no seria solo de los mallorquines, porque esperavan otros de los mesmos mallorquines que estaban con animo de passarse a hacerse Judios, como lo havia hecho el dicho Cortes, pero no declararon quienes eran, ni como y donde lo sabian...".

Daniel Nascio, fadrí de 21 any, natural i veí de Ciutat, fou cridat a declarar el 23 de setembre de 1718. Relatà que trobant-se a Sant Joan d'Acre pel juliol de 1714 anava molt sovint a l'hospici que el menorets tenien en aquella ciutat. Un dia, un frare se li presentà amb companyia de Gabriel Cortès "vestido en traje de judio con ropon largo que le cubria hasta la mitad de las piernas, color pagizo, sin mangas en el ropon, y bajo del ropon una túnica a modo de chupa también larga color azul con bordado de seda y hilo, segun y en la forma que vestian otros que decian eran Judios. Birrete de color pagizo señado con una toalla de seda de diferentes colores a modo de turbante, assimilado al que usan los demas judios en aquella villa, barba larga redonda, y cortada al modo de la que usan los judios, y una trencilla de caballos largos y sueltos que por lo comun trahen los Judios por aquellas partes por señal distintivo de los que no lo son, y se la componen de manera que el

extremo de la trencilla se encubre detras de las orejas". A continuació referí que el frare li havia dit que el que anava amb ell pretenia anar a Jerusalem i que era espanyol, a la qual cosa respongué Nascio que "no era español como decía, sí que era Mallorquín" i que ell el conceixia per haver-lo vist a Ciutat de Mallorca i a Liorna quan encara vivia com a cristià, que havia sentit dir a alguns mallorquins que havien estat a Alexandria que el dit Morrut s'havia fet jueu i que s'havia casat a Mallorca, i que tot d'una que l'havia vist l'havia conegut a pesar del vestit; i en Morrut d'empagueït no havia obert la boca. Al menoret li vengué molt de nou tota aquesta història, però no obstant insistí perquè Nascio posàs influència amb el cònsol anglès a fi que Morrut pogués passar a Jerusalem sense pagar als tures el tribut obligat. Un altre dia va rebre un avís del frare suplicant-li que anàs a la seva cella on hi trobà el menoret, en Morrut i un ture cobrador de tributs que amenaçava a Cortès de fer-lo matar a garrotades perquè intentava no pagar essent jueu com prou ho sabia d'altres que el conceixien d'Alexandria.

Per apaivagar la brega, convingueren que anirien a veure el cònsol anglès, i mentre esperaven que aquest acabàs de dinar, Nascio va dir a Morrut que l'havia conegut i li féu retret que essent catòlic s'hagués fet jueu, a què replicà Cortès "que su desgracia le havia trahido a aquel estado" però que confiava en Déu que li obriria qualche camí "lo que le dijo, y respondió siempre en el Idioma Castellano, por mas que el Denunciante (Nascio) y testigo le dijese que hablasse en el mallorquín". Després d'això, el frare, en Morrut, el ture i Nascio entraren a veure el cònsol que demanà a Cortès com es deia, d'on era natural, on tenia la seva residència i quina religió professava. Cortès no va tenir altre remei que confessà que era jueu, a la qual cosa el cònsol respongué que així ell no el podia amparar. El dia següent, el frare que havia intervingut en tot aquest afer demanà per favor a Nascio que volgués escriure al P. Guardià del convent de Jerusalem, amb el qual Nascio tenia molta coneixença, per a significar-li que protegís a Cortès que passava a la Ciutat Santa a fer-se cristià de bell nou per a poder retornar a Mallorca. Nascio escriví la carta, i el P. Guardià, al cap de vint dies, respongué que si bé li constava que Cortès havia estat allí no s'havia deixat veure i que l'única cosa que havia pogut esbrinar era que l'havien vist entrar a la sinagoga amb altres jueus. Malgrat això, el frare de Sant Joan d'Acre es mostrava confiat en la bona fe de Morrut. Pel juny de 1715, Nascio, essent a Alexandria, va conèixer el sogre de Cortès que li presentà la seva filla, una allota de 25 o 30 anys.

El 24 de maig de 1720 era cridat a declarar el patró Miquel Avella, el qual digué que feia molts d'anys que conceixia a Morrut per raó de negocis i que havia sentit dir, com tothom, que el tal Cortès havia fugit de Menorca per a fer-se jueu. Però que essent a Alexandria, un dia el va topar a la platja del port "vestido a lo militar, y trahiendo por

distintivo de judio barba larga y una trencilla de cabellos largos que le llegaria hasta el cabo de la oreja” i que a preguntes del declarant, Morrut havia respost que quan es féu jueu havia perdut l'enteniment o que li havien fet qualque bruixeria. Que després l'havia vist moltes altres vegades a Alexandria així sol com acompanyat del seu sogre, anomenat Jacobo Flores, i que sempre que es trobaven sols, Avella recriminava a Cortès haver-se fet jueu i responia aquest assegurant-li que feia algunes diligències per a retornar a la fe catòlica. Fins i tot un dia, el sogre de Cortès convidà a dinar a Avella i una partida de mallorquins “siendo lo guisados compuestos a usanza de España”. Acaba informant que el nom jueu de Morrut era David Delmeda.

El mateix dia, també prestava declaració Llorenç Mas, blanquer; va dir que feia set o vuit anys que havia estat a Alexandria per a comprar cuirós i que allí conegué el sogre de Cortès, car ell mateix li confessà que tenia una filla casada amb un mallorquí anomenat Gabriel Moyanet o Morrut. Set o vuit dies abans de partir cap a Mallorca comparagué Cortès dient que venia de Jerusalem, i si bé el va veure en dues ocasions mai no parlaren de res important. L'any 1716, Llorenç Mas tornà a Alexandria i una volta arribat allí, Flores el va cercar per ajudar-li en els seus negocis i fins i tot el convidava moltes vegades a dinar a casa seva on hi trobava a Cortès. Havent pres més confiança, qualque horabaixa sortien junts a passejar, circumstància que aprofitava el blanquer mallorquí per a amonestar a Cortès sobre la seva conducta a la qual cosa responia aquest que l'havien enganyat i que esperava llicència del Sant Ofici per a retornar a Mallorca. Un dia, Flores donà un gran dinar a una partida de mallorquins juntament amb Cortès i la seva dona i els menjars que els havien servit foren molt abundosos “menos que en la olla, ni en otro compuesto, no vio Tosino...”. Passada una setmana, Morrut féu una visita a la nau d'En Mas, i aquest aprofità l'avinentesa per a retreure-li una vegada més el seu capteniment. Cortès a fi de demostrar la seva decisió de retornar al catolicisme menjà un tros de sobrasada i begué aiguardent. Abans de salpar, En Mas li va dir que si volia escapar-se podia fer-ho amb aquella nau, però Cortès replicà que no podia perquè el sogre li guardava tots els diners i que si qualque dia els aconseguia fugiria cap a Mallorca.

El 27 de maig d'aquell any, fra Joan Roca, menoret, natural de Petra i resident al convent de Sóller, era cridat pel Sant Ofici perquè prestés declaració. Contà que pel mes de maig de 1716, amb la finalitat de visitar els Sants Llocs, arribà a Alexandria i que essent allí se li presentà un home preguntant-li si era mallorquí, i havent respost que sí li demanà per a parlar amb ell. Cortès es va donar a conèixer (el P. Roca no el coneixia) i li explicà que es trobava allí per certes qüestions que havia tingudes a Menorca amb alguns mercaders, i que l'havien fet casar amb una jueva usant de qualque encanteri i que a més els jueus no es fiaven d'ell. Morrut pregà al P. Roca que escrivís als

inquisidors de Mallorca relatant-los el seu penediment i que li donassin llicència per a tornar-hi. De tot això el P. Roca deduí que Cortès havia apostatat i donat-li alguns consells per tal de salvar la seva ànima quedaren que es tornarien veure i que el frare escriuria a un P. Alzina, que era qualificador ordinari de la Inquisició, a fi de aconseguir el desitjat perdó. Efectivament, el menoret va escriure la carta de recomenació, de la qual no va tenir resposta, i afegeix que Cortès era "de mediana estatura, moreno, picado de viruelas, y los labios algo crecidos".¹²

Mentre s'anaven rebent les declaracions dels testimonis, el Sant Ofici ja havia fet les diligències del cas. El 26 d'Octubre de 1713, el fiscal presentava demanda contra Gabriel Cortès i demanava que es ficassin edictes de citació a les portes de la Seu i de Santa Eulàlia. L'endemà se publicava l'edecte demanat i el 30 d'aquell mes era notificat a Isabel Aguiló,¹³ esposa de Cortès, a Joana Anna Valls, mare d'Isabel, i a Onofre Josep Cortès, germà de Gabriel. Havent passat els 180 dies que se li donaven de determini perquè es presentàs, el fiscal el 7 de maig de 1714 demanava que se'l declaràs en rebellia. El 23 de juliol de 1718, Cortès era acusat formalment de "herege, Judaizante, relapso pertinaz, apostata, inconfitente, impenitente, factor, auxiliador y patrocinador y defensor de hereges, simulado y fingido y contumaz, y que ha incurrido en sentencia de excomunió mayor..." i finalitza l'acusació demanant "ejecutar en su persona, pudiendo ser avida, relajandola al Brazo y Justicia seglar, y si no su estatua, que su persona represente; y en sus bienes confiscandolos y aplicandolos a la Camara y Fisco de S. Mag." El 7 de juny de 1720, el fiscal sollicitava del tribunal que Cortès fos castigat "en las mayores y mas graves penas, que ha incurrido por derecho, leyes, sagrados canones, e instrucciones del Santo Oficio, relajando al brazo seglar su persona o estatua, que la represente, y confiscando sus bienes... para que al dicho Cortés sirba de castigo, y a otros de exemplo".

El 10 de juny, després d'haver deliberat el tribunal, Cortès era condemnat a morir al fogueró, i el 5 de juliol, la Suprema de Madrid confirmava la sentència, que es va complir el 15 de setembre, segons manava el Capità General de Mallorca: "declara y manda que la estatua de dicho Gabriel Cortes, alias Morrut, se quemé en el lugar acos-

¹² Segurament per això li havien posat el malnom de "morrut". Per una curiosa coincidència, a Catalunya, durant l'Edat Mitjana, també havien anomenats "morruts" els judaïtzants relapses. Vid. EUFEMIA FORT I COGUL "Catalunya i la Inquisició" 1973, pàg. 126.

¹³ A l'esposa mallorquina de Cortès, els documents inquisitorials un cop l'anomenen Violant i un altre Isabel, però en realitat es deia Violant. Cal suposar que va sobreviure molts d'anys al seu fugisser marit, ja que no morí fins el 24 de desembre de 1764; no féu testament, si bé abans d'expirar va comanar que l'enterrassin en el vas de Ntra. Sra. de la Soledad de l'església de sant Francesc de Paula. A.D.M. "Llibre de difunts de la Parroquia de Sta. Eulàlia 1764-1769" fol 29.

tumbrado, como por la presente manda se queme hasta que se convierta en senizas y estas se esparsan para que a este reo sirva de pena y a los demas de exemplo...”

Gabriel Cortès va ésser el darrer reu condemnat a mort per la Inquisició de Mallorca, per més que sols fou cremat en estatua ja que ell es trobava molt enfora de l'illa i això el salvà de no caure en les urpes del Sant Ofici. Es de suposar que quan li arribà la notícia de la pena que havia estat dictada contra ell, li degueren fugir les ganes de retornar a Mallorca i que desistí del seu intent de recristianitzar-se de bell nou. La Inquisició no va creure mai en la sinceritat dels seus propòsits i es va mostrar inflexible i severa. Cortès degué morir com a jueu, membre d'una de les nombroses comunitats sefardites que s'estenien per tot l'Orient, la riquesa de les quals era prou coneguda per tots els comerciants europeus.

RAFAEL PINYA I RAFAEL J. VALLS

El 18 d'abril de 1706 una Clara Cortès es presentava a la Inquisició per a contar una història que havia succeït pel mes de febrer, quan passant un porquer amb un ramat de porcells per davant casa seva, Rafael Joaquim Valls¹⁴ i el marit de Clara (anomenat Bartomeu Forteza) havien tractat de comprar-ne un. No s'avingueren sobre el preu i ho deixaren córrer. Quedaren que anirien a comprar-lo a la porta de sant Antoni, però que després Valls mudà de parer amb l'excusa que l'endemà era divendres, dia d'abstinència, i que el dissabte tenia feines a la botiga que no li permetien anar darrera matar un porc. L'horabaixa del dia en què passà això, Bàrbara Valls, neboda de Rafael J. Valls, i que habitava amb ell, parlant amb la denunciante de l'assumpte del porcell, li va dir que el seu oncle no volia que pastàs ni agrenàs en dissabte. Clara va començar a tenir sospites si tot això es feia per observar la llei de Moisès i ja sobre la pista, va seguir preguntant a la neboda que respongué que ella ja havia emblanquinat el divendres anterior perquè aquella setmana (la setmana santa) tenia molt que fer a causa que el divendres havia de pastar per un cosí que tenia la dona malalta i el dissabte hauria de pastar per al seu oncle Rafael que de cap manera volia que pastàs en dissabte; i quan la denunciante li demanà per què no ho volia, la neboda havia contestat *i jo què sé, per la sua quimera*. Clara Cortès diu que denuncia tots aquest fets per consell del seu confés.

¹⁴ El procés inquisitorial de Rafael Joaquim Valls és a l'Arxiu Històric Nacional, secció "Inquisición", lligall 1715 n.º 5, del qual en trec totes les dades que segueixen.

El Sant Ofici prengué nota, arxivà la relació i no féu res contra Valls. Al cap d'una partida d'anys, dos frares de Maó escrivien al Sant Tribunal, dient que un penitent havia acudit a ells acusant-se d'haver abandonat la fe catòlica induït per un altre, però que, degudament penedit, volia tornar a la Santa Mare Església i demanava instruccions. El 3 d'octubre de 1720, l'inquisidor de Mallorca comissionava el P. Joan Fiol, menoret, i el Dr. Manuel Martínez, prevere, ambós residents a Maó, perquè rebessin la declaració de l'apòstata, i en cas de penediment l'absolguessin de l'excomunió i que, si era possible, sense que se n'adonassin els anglesos, remetessin a Mallorca un informe explicatiu.

Pel desembre d'aquell any arribava a Mallorca l'informe demanat, segons el qual havia comparegut davant els dos comissionats, Rafael Pinya, veí de Palma i resident a Maó, argenter d'ofici i 32 anys d'edat. Suplicava perdó per les penes en què havia incorregut en renegar de la santa fe catòlica empès per Rafael J. Valls, fill d'un altre Valls que cremaren per pertinaç l'any 1691.¹⁵ Explicà que un diumenge, feia cosa de 8 anys, Valls el va convidar a passejar i que quan li havia dit que abans havien d'oïr missa aquell havia respost que no es preocupàs per això, ja que tenia un secret que comunicar-li. Pinya, mogut per la curiositat, el va seguir, i passejant, Valls li digué que per la bona amistat que li professava volia ensenyar-li el camí de la salvació, que no era altre que la llei de Moisès; afirmà que els cristians anaven errats i que eren idòlatres car adoraven imatges que només eren trossos de fusta o de pedra i que Crist no era Déu per raó que Déu no pot ésser home; comentà que la promesa del Senyor a la Sagrada Escritura era que enviaria un profeta per a la redempció dels homes i que n'estava tan cert d'això que, a pesar que estimava la seva muller i els seus fills per damunt tota ponderació, havia passat a Menorca per tal de trobar a Gabriel Cortès i anar-se'n junts allí on pogués viure en llibertat segons la llei de Moisès, però que havia quedat decebut, perquè Cortès ja no era a Maó. No obstant, l'endemà, Valls va fer per veure a Pinya per a dir-li que no cregués res de tot quant li havia dit el dia abans car sols ho havia fet per a provar-lo.

Quatre anys després, Valls, altra volta a Maó, per mitjà de Pinya, es posà en contacte amb uns jueus judaïtzants amb els qual passà tot un capvespre. Pinya especificà que si bé les paraules de Valls no bas-

¹⁵ Sobre els processos de Rafael J. Valls, Rafael Pinya i Gabriel Cortès vegeu també BARUCH BRUSTEIN "The Chuetas of Majorca" 1936, pàgs. 119-121. L'any 1688, Rafael J. Vall havia estat un dels principals organitzadors de la fracassada fuga d'un grup de xuetes que intentaren escapar de la Inquisició mallorquina embarcant-se en un vaixell anglès. Com se sap, l'intent no va reeixir i el Sant Ofici de l'illa aprofità l'avinentesa per a començar els processos més ressonants de la seva història, que acabaren en l'hecatombe de 1691. Vid. ANGELA SELKE op. cit. pàgs. 182-183 i 230-232.

taren per a fer-lo apostatar, tanmateix foren suficients per a confondre'l i fer-li tenir dubtes, i que el dimoni l'ensibornà perquè acudís als jueus esmentats a fi que li explicassin els fonaments de la seva llei i que aquells el convenceren de tal manera que es determinà d'anar-se'n allí on hi hagués sinagoga, però que després, per la misericòrdia divina, veié el seu error i que per això demanava clemència.¹⁶

Quasi passat un any, Pinya ratificava la seva declaració, agregant que sempre havia tingut Valls per jueu, perquè quan aquest intentava persuadir-lo que deixàs la llei cristiana, Pinya li havia argumentat que encara que vingués un àngel del cel no desertaria de la llei en la qual sempre havia viscut, a això Valls havia replicat que Déu n'hi enviaria un, però que sobretot n'hi havia prou que Déu l'hagués enviat a ell, i que per més que el dia següent Valls havia anat a desdir-se de tot, Pinya va creure que ho feia per por que no el denunciàs al Sant Ofici. Explicà que en la seva declaració anterior no pensà a dir que Valls li havia contat que, tenint un fill en perill de mort, el va circumcidar amb una unglia i que llavors demanà a un jueu de Mallorca si aquella circumcisió bastava perquè l'infant se salvàs, a la qual cosa el jueu havia respost que sí. També Valls confessà a Pinya que s'havia escapolit cap a Maó de temor que va tenir quan la Inquisició de Mallorca va empresonar un jueu que es fingia cristià i que era el qui li havia dit que aquella circumcisió del fill era vàlida. Segons Pinya aquest jueu era un holandès que fugint d'un oncle seu havia passat de Menorca a Mallorca.

Mentrestant el Sant Ofici havia enviat ordres al P. Fiol sobre el cas de Rafael Pinya, el qual el 16 d'abril de 1723 compareixia altra volta davant el menoret per a prestar una altra declaració. Aquesta vegada, Pinya, a preguntes del P. Fiol, declarà que l'any 1712 havia tingut allotjat a casa seva a Gabriel Cortès, alias Morrut, per espai de set mesos i que si bé Rafael J. Valls per aquells temps havia anat a Menorca, de totd'una no s'havien tractat gaire perquè estaven barallats, però que Cortès procurà reconciliar-se amb Valls, i havent-ho aconseguit, aquell mostrà estar-ne molt content, car, segons deia, entre ells existien secrets de moltíssima importància. El P. Fiol li preguntà si l'any 1713 tenia a casa seva un llibre titulat *Clara luz*,¹⁷ va dir que sí i que l'any 1716 un jueu li havia manllevat i que no l'havia vist més. Seguint el formulari que el Sant Ofici havia enviat, el P. Fiol demanà a Pinya si pel mateix

¹⁶ Sota la dominació anglesa, a Maó la colònia jueva arribà a esser tan nombrosa que l'any 1766 intentaren d'erigir una sinagoga al carrer de Gràcia, cosa que originà protestes per part de l'Ajuntament de la ciutat i del Vicari General de l'illa. Vid. PEDRO RIUDAVETS TUDURÍ "Historia de la Isla de Menorca" 1885-1888. Vol. II, pàgs. 1378-1380. F. HERNÁNDEZ SANZ "La colonia griega establecida en Mahón durante el siglo XVIII" *Revista de Menorca* 1925, pàgs. 328-373.

¹⁷ Quant aquest llibre vid. FRANCESC RIERA MONTSERRAT "Lluites antixuetes en el segle XVIII" 1973, pàgs. 20 i 24.

any de 1713, passejant per Maó amb una altra persona (Valls) i comentant el text contingut en el dit llibre: *non auferabatur (sic) sceptrum de Juda nisi veniat qui venturus est...* ambdós es lamentaven de la ceguetat dels jueus, i que aquella altra persona comentà que no s'estranyava de l'apostasia de Cortès ja que era un toixarrut, però sí de la del seu propi pare que era home d'enteniment clar. Respongué que recordava que parlant amb el dit Valls i porfidiajant aquest per convèncer-lo de la veritat de la llei jueva, Pinya allegà el text esmentat i que Valls argüí que abans de la vinguda de Crist ja no hi havia reialme de jueus i que o bé havia de venir amb anterioritat que s'acabassin els reis dels jueus o bé Crist no era el Messies. El 30 de maig, altra compareixença de Rafael Pinya davant el P. Fiol per esbrinar si Rafael J. Valls, a Menorca o a Mallorca, havia tingut tractes amb el jueu al qual havia preguntat si se salvaria l'infant circumcidat amb l'ungla. Contestà que Valls inicià la relació amb el jueu perquè viatjant tots dos de Menorca a Aleúdia amb el mateix vaixell, una volta arribats, els mariners demanaren a aquell home foraster un ganivet per a tallar xulla i que aquell els ho havia prestat, però que després d'usar-lo el féu net tantes vegades i tan escrupolosament que Valls entrà en sospites si aquell home era jueu. Quan arribaren a Ciutat, Valls procurà fer-se amic del desconegut i ben prest intimaren tant que Valls donava al jueu una dobla cada mes pel seu manteniment i que la Inquisició descobrí que aquell home era jueu per una carta d'un oncle seu que, des de Menorca, el denunciava. Tot això Pinya ho sabia de Valls en persona, perquè quan el Sant Ofici empresonà el jueu, Valls es traslladà a Menorca, que llavors era anglesa, per por que el jueu no parlàs massa.

Els altres testimonis que foren cridats no aportaren cap notícia important, però amb les que ja havia recollides el Sant Ofici, el fiscal, el primer de juny de 1722 redactava una petició en què després de recordar que Rafael Joaquim Valls ja havia estat reconciliat l'any 1691 i absolt *ad cauthelem* l'any 1679, demana que per a millor instruir la sumària es facin les següents informacions: 1.ª Que es tregui relació de la causa que es va seguir per delictes de judaïsme contra Antonio de Mendoza entre els anys 1712 i 1719 on consten els lligams que el reu va declarar haver tingut amb Rafael J. Valls. (Aquest Mendoza era el jueu que havia declarat vàlida la circumcisió amb l'ungla). 2.ª Si al dit Valls se li moriren algun o alguns infants de poca edat i en quina església foren batiats. 3.ª Quantes vegades en 12 o 15 anys el dit Valls havia anat a Menorca i amb qui s'havia relacionat.

Ben prest la Inquisició va escatir que Valls havia estat a Menorca l'any 1703, 1712 i 1715 i que havia tingut tres fills morts de poc temps. El primer a Menorca als 3 anys, el segon de mesos i el tercer de quasi un any.

Pel juliol de 1712 havia comparagut davant la Inquisició de Mallorca l'esmentat Antonio de Mendoza, portuguès i veí de la ciutat de

Granada. Deposà que si bé els seus pares l'havien educat en la fe catòlica tot el temps que havien viscut a Espanya com a fugitiu, després passaren a Amsterdam on es declaren jueus i que a ell i a un germà seu els havien fet circumcidat. La causa s'allargà i passats uns anys de presó, un altre dia manifestà que tot això d'abraçar la llei mosaica ho va fer per complaure els seus pares, però que feia 14 anys que havia fugit d'Amsterdam tornant a Espanya per a viure com a catòlic. Quan hagué trescat molt de món, arribà a Mallorca a principis de 1712 i que abans havia estat a Ciutadella de Menorca, on trobant-se amb pocs recursos havia acudit al governador anglès perquè li ajudàs a passar a Mallorca. El governador li havia respost que hi havia un mallorquí anomenat Rafael Valls que tenia un vaixell preparat per a salpar qualsevol moment i que li demanaria que l'acceptàs com a viatger fins que arribassin a Alcúdia. Valls hi condescendí, i un cop arribats a Mallorca, es veren una partida de vegades ja que en la travessia havien establert una certa amistat. El confessant havia demanat a Valls si li trobaria una ocupació per a guanyar-se la vida perquè no tenia un sou i que per això Valls li havia fet qualche donatiu "...y a pocos dias que estuvo el confessante en esta Ciudad oyó dezir... que assí el dicho Valls como todos los demas que viven en la Plateria y Calle del Segell son tenidos y reputados por xuetas que es lo mismo que Christianos Catholicos descendientes de Hebreos..." però afegí, per tal de demostrar més la seva innocència, que a pesar que ell sabia això mai no es va revelar com a jueu ni amb Valls ni amb cap altre xueta. Una inspecció ocular del cirurgià del Sant Ofici confirmà que Mendoza tenia el prepuci tallat i que per tant era circumcidat.

La Inquisició, en aquest cas, no es va mostrar excessivament draconiana, perquè el 9 de gener de 1719 sols condemnava a Mendoza a abjurar *de vehementi* i a ésser desterrat per sis anys al regne d'Aragó.¹⁸

Després de pensar-ho molt i en vista de les atestacions que havien anat arreplegant, a la fi els senyors inquisidors de Mallorca, el 8 de gener de 1723, es decidiren a empresonar a Rafael Joaquim Valls per sospitós de reincident en el judaïsme. Amb aquesta vegada ja feia tres que Valls era detingut pel Sant Ofici, així que es pot dir que el presoner estava perfectament familiaritzat amb els entrellats del terrible tribunal, com també devia saber prou els esculls on podia perillar la seva causa. L'11 d'aquell mes, Margarida Valls, esposa de Rafael, i la seva filla Elionor eran cridades davant la Inquisició. L'escena fou el que en podríem dir estrictament emocional, manifestant gran desconhort per tot el que havia succeït, però mostrant-se fermes i unànims a defensar la inculpabilitat del seu marit i pare.

¹⁸ Per més notícies sobre Mendoza vid. BARUCH BRAUSTEIN op. cit. pàgs. 116-117.

Una partida de dies després, declarava davant el tribunal Joan Andreu Conrado, que havia estat o era cònsol d'Anglaterra a Palma i a més havia tingut a Valls al seu servici. El testimoniatge de Conrado fou favorable a l'acusat, puix va dir "...que no le ha reparado defecto alguno, antes bien le ha conocido muy moderado y de buenas costumbres, y a sido en compañía del testigo muchas vezes a oír missa y ha visto que le ha oydo con mucha devoción...". Afegí que una a dues vegades havia enviat a Menorca a Rafael J. Valls per a cobrar diverses quantitats que li devien els anglesos i que Valls se n'havia desexit molt bé. Conrado no pogué ratificar la seva declaració, com era de rúbrica, car morí sobtadament l'11 de març d'aquell mateix any. Però abans dels seu traspàs havia tingut temps de presentar al Sant Ofici, com a proves testimonials, les cartes que Valls li havia escrites des de Menorca.

Quan es féu l'acostumat reconeixement del pres, l'alcaid de la presó escríu que Rafael J. Valls tenia 62 anys i que era "...gordo, buena estatura, ojos saltados, nariz larga y gruesa, algo calvo, poco pelo y entrecano y tambien la barba...".

El 12 de gener, Valls demanava audiència als inquisidors per a protestar de la seva fe catòlica. Li contestaren que el Sant Ofici no tenia per norma encarcerar ningú que no hagués fet res contra la fe, a la qual cosa l'encausat respongué que era cristià i que tots els seus viatges a Menorca havien estat per raó de negocis, havent viscut sempre allí com a catòlic. L'endemà, l'inquisidor feia comparèixer de bell nou a Valls davant ell perquè explicàs la seva genealogia. La història familiar de Valls era per a fer caure d'esquena el més valent, car declarà esser fill de Rafael Valls i d'Isabel Bonnín; que el seu pare havia estat cremat viu i la seva mare cremada morta, ambdós castigats pel Sant Ofici el 1691;¹⁹ i quant als seus avis paterns, l'avi havia mort de mort natural, i l'àvia, anomenada Isabel Pomar, havia estat cremada, després d'esser escanyada, el mateix dia que els seus pares. Un cosí seu, fill de la seva tia Elionor, anomenat Rafael Agustí Pomar, també havia estat cremat després de donar-li garrot, i la seva tia Elionor i el seu oncle Miquel Valls havien estat reconciliats. Pel que feia als parents de part de mare, tenia l'oncle Francese Bonnín casat amb Magdalena Pinya i també reconciliats per la Inquisició. Davant aquesta caterva d'heretjots consanguinis de Valls, l'inquisidor degué romandre esglaiat i preguntà

¹⁹ El pare de Rafael J. Valls havia estat cremat viu per judaïtzant el 6 de maig de 1691 i el cadàver de la seva mare havia estat cremat el primer dia del mateix mes i any. El cos de l'àvia fou cremat el 6 de maig, el del cosí i el de la seva muller Catarina Bonnín el primer del mateix mes. En aquesta declaració Rafael J. Valls callà que a l'Acte de Fe del 7 de març de 1691 dos germans seus: Francese i Miquel havien estat penitenciat. Vid. P. FRANCISCO GARAU op. cit. pàgs. 40, 62, 63, 74 i 76.

amb candidesa angelical "de que Casta y Generacion son los dichos sus padres y abuelos... Dixo (Valls) que todos los susodichos an sido de la Calle del Sagell, que vulgarmente llaman Chuetas, que no sabe qué significa este termino...". Afirmà que es confessava i combregava sovint i que sabia llegir i escriure "y ha estudiado Gramatica y Retorica, y todo ello lo aprehendido en el estudio General de esta Ciudad".²⁰ A la qüestió de si havia sortit del Regne després d'haver estat reconciliat, contesta que havia complit set anys de galeres a causa de la sentència contra ell de 1691, que quan fou lliure tornà a Ciutat i que mai no anà a Menorca si no per negocis. Essent infant havia anat a València amb companyia del seu pare, el qual seguí fins a Madrid juntament amb altres del Carrer.²¹ Pel gener de 1712, essent a Menorca, es va topar amb Gabriel Cortès, alias Morrut, i no es feren gaire xacota perquè Cortès havia romput el compromís matrimonial amb una neboda de Valls i abans de tornar a Mallorca, Cortès li havia demanat perdó per la malifeta. Ans d'acabar insisteix dient que no sap ni sospita perquè està pres, i conjurat que digui la veritat, reafirma la seva postura.

Cinc dies després, l'inquisidor requeria altra volta a Valls que confessàs el seu delicte, a la qual cosa el presoner contesta que no pot acusar-se de res. La tàctica de Valls, que sabia per doble experiència com comportar-se amb la Inquisició, fou la de negar sempre el seu suposat crim; i el 22 de gener, quan l'inquisidor intenta per tercera ve-

²⁰ Detall interessant que demostra que fins a darreries del segle XVII els xuetes eren admesos a l'Estudi General Lul·lià. Malaudament no ens han arribat els llibres de matrícula d'aquells anys per a saber a quins estudis es dedicaven amb preferència. Tant Rafael J. Valls com Rafael Pinya sabien llatí suficient per a llegir la Vulgata, cosa que patentitza un nivell cultural prou elevat.

²¹ No tenim ni el més remot indici del motiu d'aquest viatge del pare de Valls i altres companys xuetes a Madrid. Però aixímateix cal fer una suposició (només una suposició) i és que el 30 de juny de 1680 hi hagué a la Cort solemnis-sim Acte de Fe amb assistència del rei Carles II i de la seva família. Sortiren 118 penitenciat, dels quals 32 foren cremats en estàtua i 19 en persona. Entre els judaïtants que abjuraren en forma hi havia un mallorquí: "Rafael Crespo (Crespí) Cortés, alias Gabriel Tomás, natural de Mallorca, de treinta y un años, judaizante confidente, confiscación de bienes, hábito y cárcel perpetua irremisible". Vid. "Horrores y Vergüenzas de la Intolerancia Religiosa patentizados en la exacta y detallada descripción de un Auto de Fe..." pàg. 26. Aquest mateix Rafael Crespí Cortés fou condemnat a morir cremat a l'Acte de Fe celebrat a Palma el primer de maig de 1691: "Rafael Crespí Cortés, alias Vila, platero, natural y vecino de esta ciudad, de edad de cuarenta y tres años, reconciliado por la Inquisición de Corte en el Auto que allí se hizo el año 80 y preso segunda ve por ésta por judaizante relapso; leida su sentencia con méritos, fue relajado el brazo seglar con confiscación de bienes por hereje, apóstata, judaizante, relapso, convicto impenitente negativo". Vid. P. FRANCISCO GARAU op. cit., pàgs. 61-62. Potser que aquest viatge a la Cort per un grup de xuetes fos ocasionat per a presenciar l'Acte de Fe en què un dels seus amics o parents havia d'esser-hi punit. Insistec que només és una suposició.

gada arrancar-li una confessió més o manco espontània, Valls es mantén ferm en la línia de defensa que s'havia traçat, negant rotundament la seva heterodòxia. A l'audiència del 29 de gener, llegiren a Valls l'acusació fiscal. Era culpats de judaïtzar i d'induir altres a fer-ho després d'haver estat jutjat dues vegades pel Sant Ofici per la mateixa falta. L'acusaven d'haver observat el dissabte ja que no volia que a casa seva en tal dia fessin feina, així com també surt a rotlo la història del porcell que no volgué matar en el dia sant pels jueus. El fiscal també retreu els contactes que Valls havia tingut a Menorca amb Gabriel Cortès i un viatge que havien fet junts a aquella illa amb l'excusa de comprar-hi una barca, i es dona per cert que amb l'ungla havia circumcidat un fill de pocs dies que estava en perill de mort. El document no deixa d'esmentar que en un dels seus viatges de tornada de Menorca a Mallorca havia vingut amb companyia d'un individu que resultà esser jueu (Antonio de Mendoza) i que entre altres coses Valls li havia demanat si aquella circumcisió amb l'ungla feta tan apressadament bastava perquè el seu fill es salvàs, contestant el jueu afirmativament. Que quan aquell jueu fou pres — continua el fiscal — Valls, per por, se n'anà a Menorca a veure Gabriel Cortès a fi de fugir del Sant Ofici, i un diumenge havia sortit a passejar sense oir missa i que en el passeig havia amonestat certa persona (Rafael Pinya) que abandonà la llei cristiana i abraçà la de Moisès, assegurant que els cristians eren idòlatres, car Déu no podia esser un home. A la mateixa persona li manifestà que havia anat a Maó, deixant dona i fills, per tal de trobar Gabriel Cortès i fugir amb ell a terres de llibertat i que si bé era ver que el dia següent, Valls havia tornat a la tal persona per a desdir-se de tot el que havia dit el dia abans, prou es va conèixer que ho féu per a despistar. Durant una estada, que amb la seva família Valls havia fet a Maó l'any 1715, es reuní amb uns jueus amb els quals conferencià tot un capvespre. De tot això, segons el fiscal, s'inferia que Rafael Joaquim Valls “era herege Apostata, Dogmatizante, Judaizante relapso negativo perjuro, impenitente pertinaz, fautor y encubridor de Judaizantes...” i que per tant havia d'esser condemnat com heretge renegat “relajandole al brazo y Justicia seglar...” i que per més esbrinar la veritat, Valls fos posat a turment.

La situació era compromesa, però l'inculpat, encara que conscient del perill que corria, no s'esborneià. Va respondre asseverant que era catòlic, apostòlic i romà i que des de la darrera vegada que havia estat penitenciat el 1691 en res no havia mancat a la fe cristiana. Assegura que era fals que a casa seva no deixàs treballar en dissabte i diu que no es recorda de l'assumpte del porcell, però suposant que fos ver — argüeix amb molta lògica — això provaria la seva innocència “pues a oydo dezir... que los Judios no comen tocino, y assi si tuviera su creencia no huviera tratado de comprar el lechon en manera alguna...” i ell cada any havia mort un porc pel consum de la casa. No nega que va

anar a Menorca amb companyia de Gabriel Cortès, però reitera que fou per a comprar una barca. Sobre la circumcisió del seu fill diu “que es falso y no sabe què cosa es circuncision y que jamas lo a savido ni aunque lo supiera lo hubiera hecho...” Relata que si en un altre viatge a Maó va parlar amb Gabriel Cortès va esser perquè el tenia per bon catòlic i que sempre li va parlar davant altres persones. Nega haver tractat a Menorca ni a Mallorca amb cap judaïtzant i conta que essent a Menorca li succeí que el governador de l'illa el va cridar per a dir-li que allí hi havia un nebot d'un jueu ambaixador d'Holanda, que a causa d'esser cristià, havia fuit del seu oncle i que volia passar a Mallorca per a veure si trobaria de què viure. El governador li pregà que el portàs amb la seva barca, a la qual cosa Valls accedí. Ell i l'holandès desembarcaren a Alcúdia, i a Ciutat s'havien vist qualche vegada per més que no sap de l'holandès sinó que li deien don Antonio i “no se acuerda del apellido, sí que era retumbante y de los grandes de Castilla...” i que tothora l'havia tingut per bon cristià, encara que després sentís dir que el Sant Ofici l'havia tancat. Confessa que havia socorregut l'estranger amb alguna almoïna, però nega que mai per mai haguessin tractat res de judaïsme. Torna repetir que mai no anà a Menorca amb la intenció d'entrevistar-se amb Gabriel Cortès i esquitllar-se a un país lliure per tal de poder practicar la llei de Moisès, i que en el viatge que féu a Menorca l'any 1712, Cortès ja no hi era com és públic i notori i que per tant no pogué conversar amb ell. Nega haver aconsellat a ningú que no anàs a missa i insisteix que el seu tercer viatge a Menorca l'any 1715 amb companyia de la seva família va esser per escapar-se dels perills de la Guerra de Successió quan Mallorca es va retre a Felip V, i que si hagués volgut apartar-se de la fe catòlica — fa notar — no hagués tornat a la nostra illa malgrat els riscos que corria “per ser apasionado el respondiente al partido del Imperio” (Es a dir que era addicte a l'arxiduc Carles). Diu que des de l'any 1691 sempre ha viscut com a bon catòlic i que complits els set anys de galeres a què fou castigat tornà a Palma, sabent com sabia, que havia de vestir el sambenet “como lo tomó i lo traxo asta que se lo dispensó...” Remarca que l'any 1715, a Maó, no va tractar amb jueus, encara que havia sentit dir que n'hi havia. Reconeix esser descendent de judaïtzants punits pel Sant Ofici, però protesta que ell no és heretge ni apòstata ni judaïtzant, per acabar dient “que se humilla a lo que el Stº Tribunal dispusiere de él, y a las penas con que quisiera castigarle, pero que él no ha delinquido en cosa alguna, y que si le ponen a question de tormento lo padecera inocente, y con resignación por amor de Dios, y que espera no sera condenado en las penas que pide el Sr. Inquisidor Fiscal porque ha dicho la verdad...” y que se apiadaran de él en atencion a que tiene sesenta y dos años...”

El 3 de febrer, Valls sollicitava audiència a l'inquisidor per a posar en clar alguns detalls cronològics dels seus viatges a Menorca. La primera vegada que hi va anar fou l'any 1704; pel gener del 1712 hi va

tornar i aquesta estada va durar fins la setmana santa. Aquest any de 1712 hi anà dues vegades més, i el darrer viatge va esser l'any 1715. En el segon viatge de l'any 1712 s'hostatjà a casa de Rafael Pinya, argenter, casat amb una parenta de Valls i que a més tenia com aprenent a Miquel Valls nebot seu. En el primer viatge de l'any 1712 no es va hostatjar a casa de Pinya perquè hi residia Gabriel Cortès i com que el declarant estava disgustat amb ell, per això el va evitar. En el viatge que durà de finals de 1712 fins a principis de 1713, passejant un dia amb Rafael Pinya, comentaren les veus que corrien sobre Cortès, que se n'havia anat a Alexandria a fer-se jueu, i el declarant, per broma, va dir a Pinya "buena leche habras tomado tu de Morrut" i que Pinya havia respost que Cortès mai no li havia descobert les seves intencions "y que con esto el declarante se acordó de un texto que avia leydo poco antes en un libro intitulado Clara Luz que tenía el dicho Rafael Piña en su casa y que es el mismo que se dio a los presos en el año de mil seiscientos noventa y uno, y que las palabras del texto son: *non auferetur sceptrum de Judá, nisi qui veniat qui venturus sit o venturus est et hic erit expectatio gentium*"²² i que glossant el text el declarant es queixà de la ceguetat dels jueus, car era cert que havia vingut el vertader Messies i no s'explicava la ceguesa dels jueus així com la dels seus propis pares i els de Pinya, afegint que no s'espantava tant d'allò que havia fet Gabriel Cortès "por ser un basto" com de Rafael Valls, pare del declarant, "que siendo tenido por hombre de razon y de claro entendimiento, no obstante avia errado y dado en la seguedad de los Judios; y que el dicho Rafael Piña se compadeció de lo mismo, y de sus padres de que hubiessen dado tambien en la misma seguedad de los Judios y por lo qual fueron penitenciados por este Santo Oficio..."²³ En el viatge de 1715, havia trobat Rafael Pinya parlant amb un home que li semblà estranger i que havent-li demanat qui era aquell desconegut, Pinya havia contestat que era un jueu, per la qual cosa Valls el va renyar, dient-li que no havia de tractar amb tal casta de gent. Ja a Ciutat, un dia de festa, tornant de missa, Valls havia trobat a casa seva

²² D'aquí es dedueix que la Inquisició de Mallorca va editar el "Clara luz" l'any 1689 amb sentit essencialment catequètic, car el distribuï entre els presos que tenia encarcerats i que esperaven la sentència, a fi que s'illustrassin sobre la fe catòlica i abjurassin del seu judaïsme. Quant al text llatí que esmenta Valls, com que cita de memòria, trabuca les paraules, ja que la benedicció de Jacob als seus fills (que és interpretada sempre com una profecia messiànica) segons la Vulgata diu així: "Non auferetur sceptrum de Iuda, et dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium" Gen. 49, 10. Aquest text, l'autor del "Clara luz" el comenta al capítol IV intitulat: "Pruebase que Jesus Nazareno, es el Mesias prometido en la Ley, y profetizado de los Profetas".

²³ Encara que els documents inquisitorials que jo he consultats no diuen qui eren els pares de Pinya, tot fa creure que foren Rafael Pinya, natural de Ciutat i escrivà reial d'Alcúdia, i Margarida Bonnín. Ambdós foren penitenciat pel Sant Ofici l'any 1679. Vid. "Reconciliados y Relajados" 1946, pàgs. 163 i 172.

el dit don Antonio, que havia vingut amb ell des de Menorca, xerrant amb un nebot seu, Miquel Valls, ja difunt, i comentaven un sermò en què el predicador havia explicat d'una dona que volent circumcidat un fill i no tenint els instruments apropiats ho va intentar amb les ungles, i com que no havia pogut, llavors el circumcidà valent-se de dues pedretes. En aquesta ocasió don Antonio li va demanar doblers per a pagar deutes, cosa a què Valls es negà, oferint-li solament uns quants diners per anar passant i que don Antonio no va acceptar. Protesta per enèsima vegada que sempre ha viscut com a catòlic i en demostració d'això diu que a la botiga hi té una figura de sant Vicenç Ferrer amb una capella i retaule, i que per dins la casa hi ha altres figures de sants i estampes.

De tot aquest allegat l'inquisidor no degué creure ni una paraula, per això el 17 de febrer feia comparèixer a Valls davant ell cominant-lo que confessàs la veritat. Aquest contesta que l'ha dita i que era fals que hagués circumcidat un fill "porque no es verosimil que lo circumcidasse con las uñas, porque no tiene ninguna navaja en ellas, y si huviesse circumcidado a uno de sus hijos, habria circumcidado a los otros dos que ha tenido por averlos querido a todos igualmente... y que si huviesse tenido por necessaria la circuncision se huviesse circumcidado assimismo, antes que martirizar a un inocente..."

En vista que Valls es mantenia impertèrrit, el 5 de juliol el Sant Ofici manava a un cirurgià que visitàs el pres i li fes un reconeixement a fi de saber si era circumcidat i si tenia "cortado el prepucio a usanza de Hebreos...". El cirurgià féu la inspecció en presència de l'alcaid de la presó i del secretari del Sant Ofici i després d'haver examinat a Valls declarà sota jurament que "el sobre dicho preso no està circumcidado, ni tiene cicatriz alguna en su miembro viril...".

Ja aclarit aquest punt tan important, el 15 de juliol es feia la publicació de testimonis a usança del Sant Ofici, és a dir: "callados los nombres y cognombres y las otras circunstancias por donde (l'acusat) podía venir en conocimiento de las personas de los testigos...". Els càrrecs dels testimonis repeteixen tot el que ja sabem, i Valls els refuta dient que l'única veritat és que ell ja havia estat penitenciat dues vegades per judaïtzant; la primera l'any 1678, i la segona l'any 1691 en què fou sentenciat a set anys de galeres i dos cents assots.²⁴ Quatre dies després, Valls presentava a l'inquisidor un paper escrit de la seva pròpia mà, que titula "Discurso de mi vida desde el año 1691 que salí de estas carceles, asta el dia de mi prisión, 8 de Enero 1723". Conta

²⁴ La sentència contra Valls, l'any 1691, fou la de "condenado a hábito y cárcel perpetua irremisible, doscientos azotes y siete años de galeras, y que pasados estos reasuma el hábito y carcelería con confiscación de sus bienes" Vid P. FRANCISCO GARAU op. cit. pàg. 41. Això de "càrcel perpetua" no s'ha de prendre al peu de la lletra. El Sant Ofici, en aquests casos, solia esser indulgent i al cap d'una temporada amollava el pres per no haver-lo de mantenir.

que quan va haver complit els set anys de galeres “dispuso Dios que me dexassen libre, y pudiendo irme a otras partes, y escaparme de essas penitencias y afrentas, como era llevar Sambenito, y con él ir a la Cathedral, y alla *coram populo* oyr el Oficio Mayor: era lo propio que sacarme cada vez a la vergüenza por lo mucho que era mirado de todo el Pueblo...” doncs a pesar de tot, quan va quedar lliure a Alacant, la primera intenció fou la d'anar a Menorca on s'hi trobava la seva dona, però després mudà de parer i es dirigí a Mallorca. arribant els primers de juny de 1698 “...y luego me presenté al Sto. Tribunal y dandome el Sambenito, dormía las noches en la carcel de la Penitencia, y los Domingos iba a la Cathedral al Oficio Mayor, asta que alcanzada la gracia de la Inquisición General... se me quitó el Sambenito, y lo demas se me commutó en algunas devociones espirituales”. Segons Valls, això provava la seva bona fe i l'honradesa de la seva conversió, perquè havent pogut anar-se'n a terra anglesa, va venir a Mallorca a acabar de complir la penitència.

Quan li fou llevat el sambenet, la seva dona vingué de Menorca i llogaren una botiga. Alhora Valls entrà com escrivà del Dipòsit Reial a casa del senyor Andreu Conrado, i d'aquí es dedueix la mentida de si volia o no volia matar porc en dissabte, car aquest dia era el de més feina a la botiga i també a casa del senyor Conrado, per més que els dissabtes a casa seva agravenen “desde el terrado asta el suelo de abaxo” y a casa del senyor Conrado hi solia haver tant que fer “que algunos dias de sabado no iba a comer a mi casa” de manera que els dissabtes eren els dies que treballaven més de tota la setmana, i això era evident fins a tal punt que el dia que el detingueren, el divendres dia 8 de gener, a casa seva tenien la roba en remull per a l'endemà fer bugada. Sobre el matar porc, diu que mai no va mirar de matar-lo un dia o un altre i que si hagués estat judaïtzant amb no matar-ne estava llest, perquè tampoc l'Església no mana als cristians que en matin. Quant el primer viatge que va fer a Menorca, confessà que tingué a Gabriel Cortès com a companyó, però adverteix que mai no parlaren de la llei de Moisès. En el segon viatge, fet el 1712, conta que només el va veure una vegada i que se saludaren breument perquè estaven enemistats per qüestions de família, i que estant per a partir de Maó cap a Ciutadella, Cortès havia enviat una dona a demanar permís per a parlar amb Valls, que aquest li havia concedit i que un cop que Cortès entrà el pregà que el perdonàs per no haver-se casat amb la seva neboda;²⁵ llavors partiren Valls i la seva companyia cap a Ciutadella i quan pas-

²⁵ La neboda de Valls, que com sabem s'anomenava Bàrbara Valls i que havia estat promesa a Gabriel Cortès, es casà amb Miquel Pomar el 26 de desembre de 1710. A. D. M. “Libre de matrimonis de Sta. Eulàlia 1702-1718” fol. 98 v. Crec que més o manco, per aquestes mateixes dates cal suposar el matrimoni de Gabriel Cortès amb Violant Aguiló.

saren per baix del Toro, com que era la festa de sant Josep, pujaren allí, confessaren, combregaren i adoraren la Verge Maria. De Ciutadella s'embarcà cap Alcúdia, i arribats, la primera cosa que havia fet va esser anar a venerar el Sant Crist en acció de gràcies. Després d'uns tres mesos, Valls tornà a Maò, però Cortès ja no hi era i ningú no sabia on parava. Regressà a Mallorca, i pel mes d'octubre d'aquell any s'embarcà altra vegada cap a Menorca on hi sojornà quatre mesos a sou dels anglesos com a comissari del pa de munició de Ciutadella i Alaior. Afegeix que si hagués volgut, hagués pogut quedar-se a Menorca amb els anglesos "...i avria vivido allí libremente, aplaudido y estimado de los ingleses, pues no se azia mas de lo que yo queria, como puede testificar Rafael Piña, el Platero, que estando preso y queriendole castigar los Ingleses por aver comprado de un soldado ingles unas cucharas de plata o tenedor hurtadas de su capitan, solo con hablar Yo al Governador Ingles, luego fue suelto, sin costarle ni una blanca; también puede testificar el mismo y Francisco Fabregues y todos de Mahon que habiendo tres hombres por campaña pregonados muertos o vivos por una riñas o muertes que hizieron, solo con hablarme el P. Fr. Francisco Ximenes, religioso carmelita, que alla era mi confessor, para que me empeñase con el Governador Ingles que les perdonasse, luego que hablé al Governador me respondió al instante: Usted me lo pide, ya estan perdonados; hizeles venir, fui con ellos al Governador, besaronle la mano y quedaron libres sin costarles ni un mavedí..."²⁶ però malgrat la bona acollida dels anglesos, Valls, tot d'una que va acabar el contracte, tornà a Mallorca, cosa que demostrava la seva innocència.

A més, quan l'any 1715, per temor de les represàlies borbòniques contra els partidaris de l'arxiduc Carles, Valls passà a Menorca acompanyat de la seva família, si ell hagués estat jueu haguera pogut aprofitar l'avinentsa per a ensenyar la Llei a les seves filles i no hauria tornat mai més a Mallorca, però com que era bon cristià regressà quan va estar segur que el govern filipista no el perseguiria com a maulet que havia estat. Remarca que en tots els portals de casa seva tenia "diferentes imagenes de santos; encima del portal de la tienda un quadro de San Vicente Ferrer, con sus bandas de esculptura muy bien compuesto y adornado como en qualquier iglesia, con su lampara encendida todas las noches. Y todos los años por Navidad tener el Sto. Misterio de Belen con el Nacimiento tan bien compuesto y vistoso, que la Ciudad se despoblava para venir a verlo, gastando en zera, azeyte y demas mas de diez pessos cada año, con mucho gusto solo por tener en casa la Me-

²⁶ Supòs que es refereix a l'assassinat de tres soldats anglesos pels menorquins, malifeta que efectivament va esser perdonada pel governador Kane. Vid. EMILI SOLETA I LLORENS "Apuntes sobre la dominació anglesa a Menorca". *Revista de Menorca* 1928, págs. 373, 374, i FRANCISCO HERNANDEZ SANZ "Compendio de Geografia e Historia de la Isla de Menorca" 1908, pág. 304.

moria de tal Misterio...". L'educació que havia donat a les seves filles també abonava la seva cristiandat. De la filla viva que li quedava no dubte a dir que era tan bona cristiana "que ha sido y es esta un pasmo por toda la Ciudad". Insisteix de bell nou en la seva sinceritat com a cristià i fins i tot gosa afirmar que mai no ha sabut en què consistia la llei de Moisès "...y la experiencia lo ha enseñado, pues aquel Morrud que tenia la mala raiz y perfidia dentro de su corazon, ya se ha visto quantas dificultades ha allanado solo por irse a vivir entre perfidos como él. Y al contrario Yo, que tengo la luz de la Divina fee dentro de mi corazon, quantas conveniencias y ocasiones he dexado solo por vivir entre catolicos". Admet que amb Rafael Pinya qualque vegada podia haver parlat sobre allò que llegia en el llibre "Clara Luz" que "tan frequentemente leia en su casa, pero todo dirigido a buen fin, sirviendo para mas ensalzar la Santa Fee Catholica, doliendome de la seguedad de nuestros Padres, que viendo aquellas verdades tan sabidas y manifiestas, estuviessen con su obstinada Passion y Ceguedad tan grande", i acaba amb una solemne professió de fe.

A pesar de tantes protestes d'innocència, l'inquisidor, que no n'estava gens convençut, li féu observar que l'any 1691 havia confessat "aver hecho algunas cossas en observancia de la ley de Moises..." i que això contredieia les seves afirmacions quan asseverava que no sabia ni mai havia sabut en què consistia la tal Llei. Valls davant aquella intencionada observació del jutge que posava en greu perill tota la seva obstinada defensa, surt del pas dificultosament, puix contesta "que se acuerda muy bien que creió en la Ley de Moises, creiendo salvarse en ella..." però que no recorda haver fet cap cerimònia particular. El 18 d'agost, el defensor de Valls presentava a l'inquisidor un allegat a fi de demostrar la falsedat dels testimoniatges contra el seu client i demana que Valls no sia posat a turment per raó de la seva edat i perquè tenia una hèrnia que el podia posar a perill de mort; fineix suplicant al tribunal que absolgui el processat i el deixi lliure.

El 30 d'agost, reunits l'inquisidor Matias Escalzo, fra Jaume Malonda, mínim, i els Drs. Joaquim Fiol i Bernat Ferrer, consultors del Sant Ofici, deliberaren sobre el cas. L'inquisidor Escalzo, el P. Malonda i el Dr. Ferrer votaren que l'acusat fos posat a turment *ad arbitrium*, però que abans de torturar-lo fossin consultats els senyors de la Suprema de Madrid. El Dr. Fiol fou del parer que se suspengués la causa per falta de proves. Sortosament aquest va ésser el criteri que va triomfar, i si bé no sabem quan Rafael Joaquim Valls va ésser alliberat de la presó del Sant Ofici, consta que, rebuts tots els sagraments, morí a casa seva, al carrer de l'Argenteria, el 9 de febrer de 1732, manant celebrar 300 misses per la seva ànima. Fou enterrat a l'església de sant Francesc.²⁷

²⁷ A.D.M. "Llibre de Obits de Santa Eulàlia 1730-1737" fol. 87.

BARTOMEU AGUILÓ

Una altre xueta que en el segle XVIII va tenir una petita fregada amb el Sant Ofici va esser Bartomeu Aguiló de 25 anys d'edat, solter i estudiant. El primer d'abril de 1744 es presentava voluntàriament davant l'inquisidor don Antonio Pelegrín per acusar-se que feia vuit anys "habia padecido alguna flaqueza de cabeza con muchas ymaginaciones y tentaciones que le havian perturbado...". Sens dubte aquest Aguiló devia estar malament del cap perquè demanava que l'absolguessin d'haver lliurat la seva ànima al dimoni per tal d'aconseguir una cosa que no especifica, i empès per la seva rauxa fins i tot l'havia invocat perquè se li aparegués. En una altra ocasió havia maleït la Santíssima Trinitat, i essent a l'església, mentre passava una processó amb el Santíssim, havia dit de boca *no ho crec*, i això li havia succeït diverses vegades. També dubtava de la puresa de la Verge i de cop es posava a renegar sense saber per què ni de què. Declara que la temptació més freqüent quan assistia a missa era la que el feia dubtar de la presència de Crist a l'hòstia i al calze. "En quanto a las invocaciones al demonio — explica — creí ciegamente el conseguir mi deseo". I continua més avall: "que en otra ocasión también havia dicho de corazón que dava su alma al demonio, si este hazia que el declarante consiguiese cierta muger..." i que li semblava que així reeixiria en el seu propòsit, per més que havia vist a la tal dona resant davant una imatge de la Verge, però que malgrat això, ell havia cregut que el dimoni compondria les coses de manera que la dona consintiria amb els seus desitjos.

Sort que els inquisidors tingueren el suficient sentit comú per a veure que aquell individu era un desequilibrat mental "y considerando que todo lo expresado procedia de la flaqueza de cabeza del declarante, y de algunos escrúpulos, fue despachado". Es a dir que Bartomeu Aguiló se'n va sortir amb aigües fresques. Per aquelles dates, casos com aquest la Inquisició en tenia a raig fet, i de més greus, com és ara: bígams, confessos sollicitants, soldats protestants de guarnició a Mallorca que demanaven esser admesos a la fe catòlica, bruixes i bruixots, etc. i invariablement les penes imposades eren benignes.

I és que a mesura que avança el segle, el Sant Ofici va perdre la seva tradicional virulència. Les circumstàncies li eren adverses, i si bé l'any 1755 encara va tenir forces per a fer reeditar l'ominós llibre del P. Garau: *La Fee Triunfante*,²⁸ puix sembla que la primera edició del 1691 havia esdevingut rara per obra i gràcia dels xuetes que havien fet desaparèixer molts d'exemplars; i el mateix any va renovar els sambe-

²⁸ "La Fee Triunfante en quatro Autos etc. Mallorca. Año 1755. En la Oficina de Ignacio Frau Impresor del Rey Nuestro Señor. A costa de Mathias Fortuñy Mercader de Libros, y se venden en su casa".

nets dels claustre de sant Domingo amb el nom dels relaxats i reconciliats des de l'any 1645, publicant una relació de 278 persones,²⁹ quasi totes judaïtzants, amb les penes a què havien estat condemnades, cosa que contribuï moltíssim a perpetuar la infàmia dels quinze llinatges famosos, la veritat és que el procés de decadència del Sant Ofici havia entrat dins una fase irreversible. El "Cronicón Mayoricense" dona una llista de 9 Actes de Fe celebrats al llarg del segle XVIII amb un total de 22 penitenciatos amb càstigs relativament lleugers, per més que s'ha de fer avinent que la llista és incompleta, ja que no diu l'Acte de Fe del 1720 en què fou cremat en estàtua Gabriel Cortès. I segurament no és aquesta l'única omisió. Res no ens pot donar una idea més exacta del decandiment del Sant Ofici a finals del segle XVIII que la petitesa del nombre de Familiars que tenia al seu servei. Segles abans esser Familiar de la Inquisició havia estat un honor cobejat per les persones que pertanyien a les famílies més distingides. El títol era una patent de puresa de sang, de distinció social que comportava dignitats i privilegis. No és estrany doncs que fos molt apreciat i que el qui l'ostentava se'n mostràs orgullós. A darreries del XVIII, en què el Sant Ofici s'havia enquilonat dins un burocratisme gairebé innocu, sembla que esser Familiar no interessava quasi a ningú. Ja es devia considerar com una antigalla d'utilitat mínima, i per tant a Mallorca, on el Sant Tribunal per aquesta època es limitava a despatxar rutinàriament els assumptes que podríem anomenar de tràmit, el nombre de Familiars havia minvat molt. Per un paper conservat a l'Arxiu Històric de Mallorca,³⁰ sabem que l'any 1783, dels 100 Familiars que corresponien a Palma només n'hi havia 28; i que dels 250 corresponents a les viles sols en quedaven 16: 2 a Lluçmajor, 1 a Montuïri, 2 a Porreres, 2 a Felanitx, 1 a Manacor, 1 a Sineu, 1 a Binissalem, 1 a Bunyola, 1 a Alaró, 1 a Andratx, 1 a Puigpunyent, 1 a Pollença i 1 a Petra. Aquesta exigüitat de servidors és prou eloqüent i demostra la pèrdua de pes i de prestigi d'una institució que per espai de molts d'anys havia estat omnipotent.

FRANCESC RIERA I MONTSERRAT

²⁹ "Relacion de los Sambenitos que se han puesto y renovado en este año de 1755 en el claustro del Real Convento de Santo Domingo de esta ciudad de Palma, por el Santo Oficio de la Inquisicion del Reino de Mallorca de reos relajados y reconciliados publicamente por el mismo Tribunal desde el año 1645". No porta peu d'impremta.

³⁰ A.H.M. Real Acuerdo 1783 n.º 47.